

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 38 (2011)

**Η δομή του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα :
χαρτογράφηση των προτιμήσεων πολιτικής
κομμάτων και ψηφοφόρων**

*Γιάννης Ανδρεάδης, Ευτυχία Τεπέρογλου, Μάνος
Τσατσάνης*

doi: [10.12681/hpsa.14524](https://doi.org/10.12681/hpsa.14524)

Copyright © 2017, Γιάννης Ανδρεάδης, Ευτυχία Τεπέρογλου, Μάνος
Τσατσάνης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδρεάδης Γ., Τεπέρογλου Ε., & Τσατσάνης Μ. (2017). Η δομή του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα :
χαρτογράφηση των προτιμήσεων πολιτικής κομμάτων και ψηφοφόρων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής
Επιστήμης*, 38, 5-32. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14524>

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΨΗΦΟΦΟΡΩΝ*

Ιωάννης Ανδρεάδης - Ευτυχία Τεπέρογλου
Μάνος Τσατσάνης**

Το αντικείμενο της μελέτης συνοψίζεται σε μια ενδελεχή οικιαγράφηση του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα, με κεντρικό ερευνητικό ερώτημα τη διερεύνηση των ιδεολογικών προτιμήσεων και προτεραιοτήτων των πολιτικών κομμάτων κατά την τελευταία δεκαετία. Συμπληρωματικά μελετώνται οι ιδεολογικές προτιμήσεις και του εκλογικού σώματος για το 2009. Η εμπειρική μελέτη βασίζεται στην αξιοποίηση της βάσης δεδομένων του Euromanifestos Project και του PIREDEU και της έρευνας του European Election Study 2009. Η ανάλυση των δεδομένων των ευρωπαϊκών μαρτυρηθέντων στοχεύει στην απεικόνιση σε κοινό διαδιάστατο χώρο των σχετικών αποστάσεων (ή της σχετικής εγγύτητας) μεταξύ συγκεκριμένων ιδεολογικών θεματικών κατηγοριών και πολιτικών κομμάτων. Αντίστοιχα, μέσω της ανάλυσης της έρευνας του εκλογικού σώματος αναδεικνύεται η δομή της «πολιτικής ζήτησης» του ελληνικού πολιτικού συστήματος.

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι απαρχές της βιβλιογραφίας της πολιτικής επιστήμης σχετικά με τη δομή και τις διαστάσεις του ιδεολογικού χώρου και του πολιτικού ανταγωνισμού εντο-

* Η μελέτη, σε παλαιότερη εκδοχή της, παρουσιάστηκε στη διημερίδα με θέμα «Θεματική ψήφος και κομματική ταύτιση: η σημασία των προτιμήσεων πολιτικής σε μια κομματική δημοκρατία», η οποία διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη (16-17 Ιουνίου 2011) από την Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

** Ο Ιωάννης Ανδρεάδης είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η Ευτυχία Τεπέρογλου είναι Ερευνήτρια στο Mannheim Centre for European Social Research (MZES) του Πανεπιστημίου Mannheim, στη Γερμανία. Ο Μάνος Τσατσάνης είναι Μεταδιδακτορικός Ερευνητής στο Centre for Research and Studies in Sociology (CIES-ISCTE), του Lisbon University Institute, στην Πορτογαλία.

πίζονται στη θεωρία του Black σχετικά με τον μέσο ψηφοφόρο [median voter theorem] και την παραδοχή περί μονοδιάστατου [unidimensionality] ιδεολογικού χώρου.¹ Ωστόσο, από μια σειρά μεταγενέστερων συστηματικών μελετών των προτιμήσεων πολιτικής των κομμάτων, αναδείχθηκε ότι η μονοδιάστατη προσέγγιση του ιδεολογικού χώρου δεν ανταποκρίνεται πάντα στις παρατηρούμενες διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού, ιδίως στα πολυκομματικά συστήματα της Ευρώπης. Αναμφισβήτητα, προς αυτή την κατεύθυνση σημαντική ήταν η επιρροή της περιφημής εργασίας για την έννοια των «διαιρετικών τομών» [cleavages] των Lipset και Rokkan στην οποία, όπως είναι γνωστό, οι δύο συγγραφείς εντοπίζουν τις τέσσερις βασικές διαιρετικές τομές που δυναμικά δομούν τον πολιτικό ανταγωνισμό στα συστήματα της Ευρώπης, αν και ως η πλέον κοινή και κυρίαρχη αναγνωρίζεται η διαίρεση εργασίας-κεφαλαίου, που νοσηματοδοτεί σε μεγάλο βαθμό τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς.²

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, στη μελέτη της διερεύνησης του πολιτικού ανταγωνισμού θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και νέοι άξονες ιδεολογικής και πολιτικής αντιπαράθεσης που εμφανίζονται στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Οι τεχνολογικές αλλαγές, οι αναδιατάξεις της οικονομικής δομής και η αντίστοιχη διόγκωση της μεσαίας τάξης διάβρωσαν σε μεγάλο βαθμό τις ταξικές διαχωριστικές γραμμές στην ανταγωνιστική σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Οι νέες διαιρετικές τομές στοιχειοθετούνται γύρω από δίπολα ποικίλων ονομασιών, όπως μεταξύ των υλιστικών και μεταυλιστικών αξιών,³ αριστερού φιλελευθερισμού και δεξιού αυταρχισμού⁴ ή Νέας Δεξιάς και Νέας

1. Βλ. D. Black, *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge University Press, Cambridge 1958. Οι απαρχές αυτής της θεώρησης μπορεί να αναζητηθούν και στο έργο του Harold Hotelling, αν και αυτό είναι σαφώς προσανατολισμένο σε ένα οικονομικό μοντέλο. Βλ. H. Hotelling, «Stability in Competition», *The Economic Journal*, τόμ. 39, τχ. 153, 1929, σ. 41-57.

2. Βλ. S. M. Lipset - S. Rokkan, «Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction», στο S.M. Lipset - S. Rokkan (επιμ.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*, The Free Press, Νέα Υόρκη 1967 και S. Bartolini - P. Mair, *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885-1985*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

3. Βλ. R. Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977 καθώς και, του ίδιου, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton 1990 και *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton 1997.

4. Βλ. H. Kitschelt, *The transformation of European Social Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Αριστεράς.⁵ Ο βαθμός στον οποίο τα νέα αυτά δίπολα είναι αγκιστρωμένα σε (νέες) αντικειμενικές κοινωνικές διαιρέσεις, δηλαδή κατά πόσον αποτελούν ολοκληρωμένες διαιρετικές τομές, εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης στη σχετική βιβλιογραφία. Από την επισκόπησή της, παρατηρείται ένα ευρύ φάσμα ευρημάτων το οποίο περιλαμβάνει αντικρουόμενες διαπιστώσεις: από την αναγγελία της αποδυνάμωσης των διαιρετικών τομών, την εξασθένηση των κομματικών ταυτοτήτων και την ανάδειξη της θεματικής ψήφου [issue voting], αποσυνδεδεμένης από την κοινωνική βάση, έως τη σύνδεση αυτών των δίπολων με νέες αντικειμενικές διαιρέσεις.⁶

Η ρητή ή άρρητη παραδοχή που διέπει ωστόσο τις περισσότερες μελέτες περί δόμησης του ιδεολογικού χώρου είναι ότι όλες οι αντιπαράθεσεις, παλαιές και νέες, μπορούν να συνοψιστούν σε δύο γενικότερες διαστάσεις πολιτικού ανταγωνισμού: αφενός, μια οικονομική-υλιστική αντιπαράθεση πάνω σε διανεμητικές προτιμήσεις και, αφετέρου, μια αντίστοιχη κοινωνικο-πολιτισμική αντιπαράθεση, η οποία βασίζεται σε μια σειρά από αξιακές τομές. Αυτό που διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση είναι η συγκεκριμένη νοηματοδότηση των δύο αυτών διαστάσεων, και η ακριβής άρθρωση των δίπολων στον διοδίαστατο χώρο. Για παράδειγμα, ο Kitschelt έχει διατυπώσει το επιχείρημα ότι ο ιδεολογικός χώρος στα πολιτικά συστήματα της Ευρώπης δομείται από έναν οριζόντιο άξονα, που συγκροτείται από την αντιπαράθεση σοσιαλισμού-καπιταλισμού, και από έναν αντίστοιχο κάθετο άξονα που συγκροτείται από την αντιπαράθεση φιλελεύθερων-αυταρχικών αξιακών προσανατολισμών. Σύμφωνα με τον Kitschelt, οι κοινωνικοοικονομικές αλ-

5. Βλ. S.C. Flanagan - A.-R. Lee, «The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial democracies», *Comparative Political Studies*, τόμ.36, τχ. 3, 2003, σ. 235-270.

6. Ο Franklin υποστηρίζει ότι η αποδυνάμωση των σταθερών εκλογικών συσπειρώσεων (ή ευθυγραμμίσεων-party alignment) γύρω από ένα κόμμα συνδέεται με το γεγονός της απομάκρυνσης των παραδοσιακών πολιτικών συγκρούσεων από την κοινωνική τους βάση. Βλ., αναλυτικότερα, M. Franklin, «The Decline of Cleavage Politics», στο M. Franklin - T. Mackie - H. Valen (επιμ.), *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*, Cambridge University Press, Cambridge και Νέα Υόρκη 1992, σ. 383-405. Αυτές οι αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά έδωσαν ώθηση και στη διατύπωση της θεωρίας της «θεματικής ψήφου» (βλ., κυρίως, R.J. Dalton, *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Chatham House, Chatham 1996). Μια ομάδα άλλων μελετητών συνέδεσε τα νέα δίπολα με αντίστοιχες νέες διαιρετικές τομές (βλ., κυρίως, H. Kitschelt, *The transformation of European Social Democracy*, ό.π., και H. Kriesi, «The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture», *European Journal of Political Research*, τχ. 33, 1998, σ. 165-185).

λαγές των δεκαετιών του 1970 και του 1980 μετατόπισαν τον άξονα προτιμήσεων των ψηφοφόρων και, ως αποτέλεσμα, τον άξονα ιδεολογικής αντιπαράθεσης των πολιτικών κομμάτων, από μια απλή εναλλακτική σοσιαλιστικής Αριστεράς και καπιταλιστικής Δεξιάς σε μια πιο περίπλοκη διάταξη αντιπαράβολής αριστερών-φιλελεύθερων και δεξιών-αυταρχικών εναλλακτικών. Με άλλα λόγια, ο νέος κύριος άξονας αντιπαράθεσης των δεκαετιών του 1970 και του 1980 στην Ευρώπη αντιστοιχούσε στη διαγώνιο ανάμεσα στο άνω αριστερό τεταρτημόριο με το κάτω δεξί τεταρτημόριο του διοδιάστατου ιδεολογικού χώρου.⁷ Αργότερα, ως αποτέλεσμα νέων κοινωνικοοικονομικών αλλαγών κατά τη δεκαετία του 1990, ο Kitschelt διέγινωσε μια περαιτέρω περιστροφή του κύριου άξονα κομματικού ανταγωνισμού κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προσεγγίζει την απόλυτη σύμπτωση με τον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα.⁸ Σε μια πιο πρόσφατη μελέτη, ο Kriesi και οι συνεργάτες του, διατηρώντας την παραδοχή του διοδιάστατου ιδεολογικού χώρου, διαπίστωσαν μια δόμηση του κομματικού ανταγωνισμού που είναι ανάλογη με αυτή που είχε παρατηρήσει ο Kitschelt για τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, με τη διαφορά ότι εντόπισαν έναν τρίτο πόλο.⁹ Το τριπολικό αυτό σχήμα ουσιαστικά οφείλεται στην επιρροή μιας νέας αντιπαράθεσης που νοηματοδοτεί σε μεγάλο βαθμό τον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα, αυτόν ανάμεσα στην ολοκλήρωση [integration] και την περιχαράκωση [demarcation], με αποτέλεσμα τη διχοτόμηση ουσιαστικά του στρατοπέδου της «Δεξιάς», μεταξύ μιας πολιτισμικά ανεκτικής, κοσμοπολιτικής και μιας πολιτισμικά συντηρητικής, εθνικιστικής Δεξιάς.¹⁰

7. Βλ. H. Kitschelt, *The transformation of European Social Democracy*, ό.π., σ. 32.

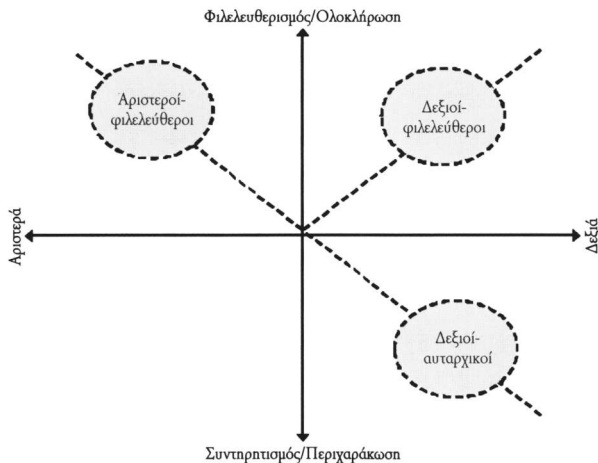
8. Αυτή η «προσαρμογή» της προσέγγισής του παρουσιάζεται κυρίως στο H. Kitschelt, «Defense of the Status Quo as Equilibrium Strategy? New Dilemmas for European Social Democracy», ανακοίνωση στο συνέδριο της American Political Science Association, San Francisco, 28 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου 1996 καθώς και του ίδιου, «Politische Konfliktlinien in westlichen Demokratien: Ethnisch-kulturelle und wirtschaftliche Verteilungskonflikte», στο W. Heidtmeyer (επιμ.), *Autoritare Entwicklungen im Zeitalter der Globalisierung*, Campus Verlag, Φρανκφούρτη 2001, σ. 418-441.

9. Βλ. H. Kriesi - E. Grande - R. Lachat - M. Dolezal - S. Bornschieer - T. Frey, «Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared», *European Journal of Political Research*, τόμ. 45, τχ. 6, 2006, σ. 921-956 και, των ίδιων, *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

10. R. Lachat - H. Kriesi, «Supply side: positioning political parties», στο H. Kriesi - E. Grande - R. Lachat - M. Dolezal - S. Bornschieer - T. Frey, *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π., σ. 274-275.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Υποθέσεις περί δόμησης ιδεολογικού χώρου

Βασικός στόχος της μελέτης είναι να διερευνηθεί κατά πόσον η απεικόνιση του ελληνικού ιδεολογικού χώρου ευθυγραμμίζεται με τις υποθέσεις και τα ευρήματα συγκριτικών μελετών που εστιάζουν στα πολιτικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης.

2. ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗΣ ΠΗΓΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η «χωρική» προσέγγιση της διερεύνησης των τοποθετίσεων των πολιτικών κομμάτων και της ιδεολογικής τους αντιπαράθεσης βασίζεται στη «χωρική θεωρία του κομματικού ανταγωνισμού» [spatial theory of competition]. Πρόκειται για μια προσέγγιση ιδιαίτερα διαδεδομένη, η οποία στηρίζεται στη γραφική αναπαράσταση των κομμάτων (με μία ή περισσότερες διαστάσεις) με κρι-

τήριο τις θέσεις τους γύρω από ορισμένα θέματα.¹¹ Η «χωρική θεωρία του κομματικού ανταγωνισμού» συνδέεται με την αντίστοιχη «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού» [saliency theory of party competition]¹² και τη θεωρία της ονομαζόμενης «θεματικής ιδιοκτησίας» [issue ownership].¹³ Βασική αρχή είναι ότι οι τοποθετήσεις των κομμάτων μπορεί να προσδιοριστούν από την έκφραση που αυτά αποδίδουν σε μια σειρά ζητημάτων και όχι απαραίτητα από τη διατύπωση μιας ξεκάθαρης θέσης. Επομένως, τα κόμματα ανταγωνίζονται βάσει διαφορετικών προτεραιοτήτων και επιλέγουν να τονίσουν την προτίμησή τους προς μια θέση, αποσιωπώντας οποιαδήποτε διαφωνία τους σχετικά με μια άλλη θέση και έκφραση αντιτιθέμενων απόψεων.

Κοινό σημείο προβληματισμού των μελετητών είναι ο εντοπισμός της κατάλληλης μεθόδου εκτίμησης των πολιτικών θέσεων των κομμάτων. Στη διεθνή βιβλιογραφία διατυπώνονται διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις: οι έρευνες κοινής γνώμης, οι έρευνες εμπειρογνομόνων [expert surveys] και πολιτικών ελίτ [elit surveys], η ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων [analysis of party programs and manifestos].¹⁴ Ο Peter Mair,

11. Βλ., ενδεικτικά μεταξύ άλλων, J.M. Enelow - M.J. Hinich, *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge 1984· M. Laver - W.B. Hunt, *Policy and Party Competition*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1992· M. J. Hinich - M.C. Munger, «Political Ideology, Communication, and Community», στο W.A. Barnett - M.J. Hinich - N.J. Schofield (επιμ.), *Political Economy: Institutions, Competition, and Representation*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, σ. 25-50 και M.D. McDonald - I. Budge, *Elections, Parties, Democracy: Conferring the Median Mandate*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005.

12. Η «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού» αναπτύχθηκε από τον D. Robertson, *A Theory of Party Competition*, Wiley, Λονδίνο 1976. Αυτή η θεωρία αποτέλεσε και τη βάση του ερευνητικού προγράμματος της Ομάδας Ανάλυσης Προεκλογικών Προγραμμάτων [Manifesto Research Group-MRG / Comparative Manifestos Project-CMP] που χρηματοδοτήθηκε από το European Consortium for Political Research υπό την επίβλεψη των Ian Budge και David Robertson. Βλ. I. Budge - D. Robertson - D. Hearl (επιμ.), *Ideology, Strategy, and Party Change: A Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in Nineteen Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, H.-D. Klingemann - R.I. Hofferbert - I. Budge, *Parties, Policies, and Democracy*, Westview, Boulder 1994.

13. Βλ., κυρίως, I. Budge - D. Farlie, *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-Three Democracies*, Allen και Unwin, Λονδίνο 1983 και J.R. Petrocik, «Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study», *American Journal of Political Science*, τχ. 40, 1996, σ. 825-850.

14. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να προστεθεί και μια νέα μέθοδος, την οποία πρόσφατα εισήγαγε ο Kriesi και οι συνεργάτες του, αυτή της ανάλυσης περιεχομένου (με κωδικογρά-

αφού πρώτα τις ομαδοποιεί και αναλύει κάθε μία διεξοδικά, καταλήγει ότι οι εγκυρότερες και πιο αξιόπιστες είναι η ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων και οι έρευνες εμπειρογνομόνων.¹⁵ Ωστόσο, αντιπαραβάλλοντας αυτές τις δύο μεθόδους, υποστηρίζει ότι οι έρευνες εμπειρογνομόνων στερούνται ορισμένων σημαντικών αντικειμενικών κριτηρίων.¹⁶ Τα πλεονεκτήματα από την επεξεργασία των προεκλογικών προγραμμάτων των κομμάτων συνοψίζονται στα ακόλουθα: αρχικώς περιέχουν ευρύ φάσμα θεμάτων, προβληματισμών και πολιτικών τοποθετήσεων. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα εκτίμησης των θέσεων των κομμάτων τόσο σε συγκριτικό όσο και σε διαχρονικό επίπεδο. Διατυπώνονται την ίδια χρονική περίοδο για όλα τα κόμματα και καθίστανται συγκρίσιμα τόσο με τα αντίστοιχα προγράμματα των αντιπάλων κομμάτων όσο και με άλλων εκλογικών αναμετρήσεων. Τέλος, προσφέρουν στον μελετητή ένα εξαιρετικά πλούσιο ερευνητικό υλικό προς επεξεργασία (επ' αυτού, βλ. αναλυτικότερα παρακάτω).

3. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Βασικός στόχος όσων ακολουθούν είναι να προσφέρουν μια ενδελεχή προσέγγιση της δομής του ιδεολογικού χώρου στο ελληνικό κομματικό σύστημα από το 1999 έως και το 2009 και, κατ' επέκταση, της θέσης [position] που καταλαμβάνουν συγκεκριμένα θέματα [issues-categories] σε αυτόν τον χώρο. Ταυτόχρονα, μελετάται εμπειρικά και το ερώτημα της έντασης και σημαντικότητας αυτών των θεμάτων και κατά πόσο μπορούν να διαπιστωθούν τάσεις

φση με το χέρι) άρθρων από εφημερίδες ευρείας κλίμακας. Η εν λόγω μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων του ερευνητικού προγράμματος «National Political Change in a Globalizing World» με επικεφαλής τον Kriesi και ερευνητική ομάδα από τα Πανεπιστήμια της Ζυρίχης και Μονάχου. Βλ. H. Kriesi - E. Grande - R. Lachat - M. Dolezal - S. Bornschieer - T. Frey, «Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared», *ό.π.* των ιδίων, *West European Politics in the Age of Globalization*, *ό.π.*, και τη νεότερη μελέτη του S. Bornschieer, «The new cultural divide and the two-dimensional political space in Western Europe», *West European Politics*, τόμ. 33, τχ. 3, 2010, σ. 419-444. Βλ. και την ιστοσελίδα του προγράμματος <http://www.ipz.uzh.ch/forschung/npw.html#11>

15. Βλ. P. Mair, «Searching for the positions of political actors: a review of approaches and a critical evaluation of expert surveys», στο M. Laver (επιμ.), *Estimating the Policy Positions of Political Actors*, Routledge, Νέα Υόρκη 2001, σ. 10-30.

16. Στο ίδιο, σ. 18-27.

αυξημένης πολιτικοποίησης γύρω από ορισμένα θέματα ανά εκλογική ανamέτρηση. Επιχειρείται, επίσης, να εντοπιστούν οι ακριβείς θέσεις των κομμάτων στον ιδεολογικό χώρο, με την εξέταση της εγγύτητας [proximity] ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τα συγκεκριμένα θέματα. Επομένως, η μελέτη στοχεύει πρωτίτως σε μια ανάλυση των ιδεολογικών προτιμήσεων και προτεραιοτήτων από την πλευρά της «πολιτικής προσφοράς» [supply-side] στην Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαετία. Παράλληλα, μελετάται συμπληρωματικά (για το 2009) και η πλευρά της «πολιτικής ζήτησης» [demand-side], δηλαδή οι πολιτικές προτιμήσεων του ελληνικού εκλογικού σώματος. Διευκρινίζεται ότι η οριοθέτηση του χρονικού πλαισίου σχετίζεται με τη διαθεσιμότητα των ερευνητικών πηγών που χρησιμοποιούνται για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων της μελέτης.

Η μελέτη στηρίζεται στην ανάλυση των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων στις Ευρωεκλογές. Χρησιμοποιήθηκε η ερευνητική βάση δεδομένων του προγράμματος «Euromanifesto Project» [EMP]¹⁷ του Mannheim Centre for European Social Research [MZES] της περιόδου 1979-2004 και, για τα μανιφέστα των Ευρωεκλογών του 2009, η βάση δεδομένων του «Manifesto Study 2009» του ερευνητικού προγράμματος PIREDEU. Οι δύο βάσεις προσφέρουν κωδικοποιημένα δεδομένα από τα επίσημα προγράμματα των κομμάτων από όλες τις Ευρωεκλογές. Βασική θεωρητική παραδοχή της κωδικογράφησης τους είναι η «θεωρία της σημαντικότητας του κομματικού ανταγωνισμού». Αν και η βάση δεδομένων του MZES ξεκινάει από τις πρώτες Ευρωεκλογές, του 1979, στην περίπτωση της μελέτης των ελ-

17. Οι απαρχές του EMP εντοπίζονται στο ερευνητικό πρόγραμμα-σταθμός της «Ομάδας Ανάλυσης Προεκλογικών Προγραμμάτων» [Manifesto Research Group-MRG / Comparative Manifestos Project-CMP] που κωδικοποιεί και μελετάει προεκλογικά προγράμματα εθνικών εκλογών από το 1945 έως σήμερα σε περισσότερες από 50 χώρες. Βλ., αναλυτικότερα, <http://www.manifestoproject.wzb.eu>. Παρότι το έργο της ερευνητικής ομάδας του MRG/CMP είναι καταξιωμένο, έχει ασκηθεί κριτική από διάφορους μελετητές. Μια από τις σημαντικότερες επισημάνσεις είναι ότι τα μανιφέστα περιέχουν γενικολογίες, τα κόμματα αποφεύγουν ξεκάθαρες τοποθετήσεις και το εκλογικό σώμα δεν τα διαβάζει (πολλές φορές δεν είναι καν ενημερωμένο για την έκδοσή τους· M. Dolezal, «The design of the study: the distinguishing characteristics of our approach», στο H. Kriesi - E. Grande - R. Lachat - M. Dolezal - S. Bornschieer - T. Frey, *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π., σ. 67). Το πρόγραμμα μελέτης των Ευρωπαϊκών Μανιφέστων ξεκίνησε το 2000, όταν ο Καθηγητής Hermann Schmitt (MZES) προσάρμοσε τις μεθόδους του MRG/CMP σε προεκλογικά προγράμματα Ευρωεκλογών. Βλ., αναλυτικότερα, A. Wüst - A. Volkens, *Euromanifesto Coding Instructions, MZES Working Paper*, 64, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, Mannheim 2003, καθώς και την ιστοσελίδα: <http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/manifestos>.

ληνικών πολιτικών κομμάτων, είναι αναγκαίο να γίνει μια οριοθέτηση της περιόδου μελέτης. Δεν μπορεί να διερευνηθεί η περίοδος 1981-1994, ελλείψει των προεκλογικών προγραμμάτων για το κόμμα της Ν.Δ. Επομένως, ως περίοδος σκιαγράφησης του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα μέσω των ευρωπαϊκών μανηφέστων ορίστηκε η τελευταία δεκαετία (1999-2009) και τα κόμματα που μελετήθηκαν ανά ευρωπαϊκή αναμέτρηση είναι τα ακόλουθα: ΠΑΣΟΚ (1999-2009), Ν.Δ. (1999-2009), ΚΚΕ (1999-2009), ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ (1999-2009), ΛΑΟΣ (2004-2009), ΔΗΚΚΙ (1999) και Οικολόγοι (2009).

Στο πλαίσιο της μελέτης αναφέρονται ερωτήματα όπως τα ακόλουθα: ποιες είναι οι πολιτικές προτεραιότητες των κομμάτων ανά αναμέτρηση και ποιες τάσεις διαμορφώνονται συγκριτικά και διαχρονικά; κατά πόσο μεταβάλλεται το περιεχόμενο του ιδεολογικού προφίλ των δύο μεγάλων κομμάτων τα οποία, στο διάστημα που εξετάζουμε, ήταν είτε το κυβερνών κόμμα είτε το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης και, επομένως, κατά πόσο διατηρούνται σταθερές οι τοποθετήσεις τους ως κυβέρνηση και ως αντιπολίτευση; κατά πόσο αντανακλάται στη δομή του πολιτικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού ο χαρακτήρας (ήπιος ή πολωμένος) που έχουν προσδώσει τα κόμματα στην αναμέτρηση; και πώς διαμορφώνονται οι διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού με την είσοδο, το 2004, ενός ακροδεξιού κόμματος;

Η μελέτη των προτιμήσεων πολιτικής των ψηφοφόρων επικεντρώνεται στην τελευταία ευρωπαϊκή εκλογική αναμέτρηση του 2009. Χρησιμοποιείται η μετεκλογική έρευνα εκλογικού σώματος [Voter Study] του European Election Study (EES 2009), ενός εκ των θεματικών του ερευνητικού προγράμματος «Providing an Infrastructure for Research on Electoral Democracy in the European Union» (PIREDEU).¹⁸ Ο λόγος για τον οποίο περιορίζεται η σύγκριση κομμάτων και ψηφοφόρων μόνο στις Ευρωεκλογές του 2009 είναι η έλλειψη κατάλληλων δεδομένων – σειρά ερωτήσεων που ουσιαστικά επιτρέπουν μια κάπως ολοκληρωμένη διερεύνηση της δομής του ιδεολογικού χώρου στην Ελλάδα ενσωματώθηκαν για πρώτη φορά στο EES 2009.

18. EES (2009), European Parliament Election Study 2009, Voter Study, Advance Release, 7/4/2010, (www.piredeu.eu). Η έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα ήταν αντιπροσωπευτική τηλεφωνική πανελλαδική έρευνα 1000 ατόμων (18 ετών και άνω) και πραγματοποιήθηκε το διάστημα 09/06/2009-03/07/2009 από την GALLUP, με ανάθεση διεξαγωγής της έρευνας στην Ελλάδα στην εταιρεία Metron Analysis. Βλ. σχετικά με το Voter Study του PIREDEU, M.H. van Egmond - E.V. Sapir - W. van der Brug - S.B. Hobolt - M.N. Franklin, *EES 2009 Voter Study Advance Release Notes*, University of Amsterdam, Άμστερνταμ 2010, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του προγράμματος.

4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η βάση δεδομένων του Euromanifesto Project περιέχει ποσοστά πολιτικών αναφορών [quasi-sentences]¹⁹ τα οποία συσχετίζονται με συγκεκριμένα θέματα. Εξαιτίας των διαφορών ως προς την έκταση μεταξύ των маниφέστων, τυποποιείται ο αριθμός των αναφορών για καθένα από τα θέματα, έτσι ώστε τα κωδικογραφημένα προγράμματα να είναι μεταξύ τους απολύτως συγκρίσιμα. Στη μελέτη μας επιλέχθηκε ένα συγκεκριμένο σύνολο θεμάτων τα οποία, στη συνέχεια, ομαδοποιήθηκαν σε συνολικά ένδεκα ιδεολογικές κατηγορίες.²⁰ Αυτές είναι: «οικονομικός φιλελευθερισμός», «κοινωνικός φιλελευθερισμός», «κράτος πρόνοιας/αναδιανομή», «δημοσιονομική πειθαρχία», «περιβάλλον», «οικονομική ολοκλήρωση», «ευρωσκεπτικισμός», «μετανάστες/εθνική κουλτούρα», «νόμος και τάξη», «πολιτική διαφθορά» και «εθνική άμυνα».

Όλες οι ιδεολογικές κατηγορίες της μελέτης έχουν προσδιοριστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να υποδηλώνουν σαφή κατεύθυνση. Αναλυτικότερα, βασικό στοιχείο στην κατασκευή τους είναι η διάκριση ανάμεσα σε αναφορές με θετική ή αρνητική σήμανση για κάθε ένα από τα επιλεγμένα θέματα. Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να υπογραμμιστεί ότι ένα σημαντικό όφελος από τη χρήση της βάσης του Euromanifesto Project, σε σύγκριση με την αντίστοιχη του MRG/CMP, είναι ότι διαθέτει την κατεύθυνση (θετική ή αρνητική) των τοποθετήσεων των κομμάτων στις περισσότερες κατηγορίες. Πρόκειται για πλεονέκτημα πολύ σημαντικό και στο επίπεδο εφαρμογής της μεθόδου που έχει χρησιμοποιηθεί σε ετούτη τη μελέτη. Διευκρινίζεται ότι τα δεδομένα κάθε ιδεολογικής κατηγορίας υπολογίστηκαν από το άθροισμα όλων των θετικών αναφορών, λαμβάνοντας υπόψη (όπου υπήρχαν) τις αντίστοιχες αρνητικές αναφορές. Αυτή η μέθοδος εφαρμόστηκε για όλα τα κόμματα της

19. Μια αναφορά [quasi-sentence] είναι μια πολιτική τοποθέτηση. Στην πιο απλή της μορφή, μπορεί να είναι μια πρόταση. Επομένως, πολλές φορές το σημείο στίξης αποτελεί για τους κωδικογράφους κατευθυντήρια γραμμή για την εύρεση όλων των αναφορών στο маниφέστο. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές σύνθετες περιπτώσεις, όπου είτε μια ολόκληρη παράγραφος μπορεί να αποτελέσει μια και μοναδική αναφορά, είτε μια πρόταση να περιλαμβάνει διαφορετικές τοποθετήσεις (βλ. D. Braun - M. Salzwedel - C. Stumpf - A. Wüst, *Euromanifesto Documentation*, διαθέσιμο στο http://www.ees-homepage.net/docs/EM_documentation.pdf, 2006, σ. 40).

20. Το ονομαζόμενο Euromanifesto Coding Scheme [EMCS] περιλαμβάνει ένα σύνολο από τομείς: εξωτερικές σχέσεις, ελευθερία και δημοκρατία, πολιτικό σύστημα, οικονομία, κράτος πρόνοιας και ποιότητα ζωής, κοινωνικές ομάδες. Αυτοί οι κύριοι τομείς περιέχουν πολλές κατηγορίες και υπο-κατηγορίες αντιστοίχως.

μελέτης και για κάθε μία από τις τρεις ευρωπαϊκές αναμετρήσεις.

Η τελική επιλογή των ανωτέρω κατηγοριών στηρίζεται σε δύο βασικά κριτήρια: ιδεολογική σαφήνεια και εννοιολογική συνάφεια. Ως προς το πρώτο κριτήριο, τονίζεται ότι η επιλογή των συγκεκριμένων ιδεολογικών κατηγοριών αντικατοπτρίζει ουσιαστικά βασικές διαστάσεις του πολιτικού ανταγωνισμού. Πρόκειται για την οικονομική, κοινωνικό-πολιτισμική και εκείνη της ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης. Ειδικότερα: οι κατηγορίες «οικονομικός φιλελευθερισμός», «κράτος πρόνοιας/αναδιανομή» και «δημοσιονομική πειθαρχία» αντιστοιχούν στην οικονομική διάσταση· οι «κοινωνικός φιλελευθερισμός», «νόμος και τάξη» και «περιβάλλον» αντιστοιχούν στην ευρύτερη κοινωνικό-πολιτισμική διάσταση, συμπεριλαμβανομένων και των διαστάσεων «νέας πολιτικής»· οι κατηγορίες «οικονομική ολοκλήρωση», «ευρωκεπιτικισμός» και «μετανάστες/εθνική κουλτούρα» αντιστοιχούν στην αντιπαράθεση ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης· τέλος, οι «πολιτική διαφθορά» και «εθνική άμυνα» αποτελούν κατηγορίες αμιγώς «ελληνικού ενδιαφέροντος».

Το δεύτερο κριτήριο, αυτό της εννοιολογικής συνάφειας, σχετίζεται με την προσπάθεια εξισορρόπησης ανάμεσα στις αφαιρετικές ιδεολογικές κατηγορίες (όπως π.χ. ο οικονομικός φιλελευθερισμός) και σε συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα (όπως π.χ. οι ιδιωτικοποιήσεις). Βασική μεθοδολογική αρχή ήταν η επιλογή εκείνων των ζητημάτων (που αντιστοιχούν σε κατηγορίες και υπο-κατηγορίες του *European Manifestos Codebook*) των οποίων οι (διαθέσιμοι) ορισμοί συνάδουν πλήρως με μία από τις ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, για την κατασκευή των ιδεολογικών κατηγοριών αποφασίστηκε να μην εφαρμοστούν προκαταρκτικές τεχνικές μείωσης δεδομένων [*data reduction techniques*], όπως αυτή της ανάλυσης παραγόντων [*factor analysis*] στο σύνολο της βάσης δεδομένων. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να μας επέτρεπε να εισαγάγουμε περισσότερα θέματα στην ανάλυσή μας και να προέκυπταν αντίστοιχοι ποσοτικοποιημένοι προσδιοριστικοί παράγοντες. Ωστόσο, υποκρύπτει το κόστος λιγότερο εννοιολογικά στοχευμένου πλαισίου, περισσότερου «θορύβου» στην εμπειρική ανάλυση λόγω εμφάνισης μεγάλου πλήθους μεταβλητών και περιορισμένης εγκυρότητας περιεχομένου των σύνθετων κατηγοριών.²¹

Στον Πίνακα 1 παρατίθενται αναλυτικά οι ιδεολογικές κατηγορίες, συμπεριλαμβανομένων και των θεμάτων που ορίζουν κάθε μία από αυτές.

21. L. Ray, «Validity of measured party positions on European integration: Assumptions, approaches, and a comparison of alternative measures», *Electoral Studies*, τόμ. 26, τχ. 1, 2007, σ. 12, και H. Keman, «Experts and manifestos: Different sources-Same results for comparative research?», *Electoral Studies*, τόμ. 26, τχ. 1, 2007, σ. 78.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ιδεολογικές κατηγορίες και θέματα

Ιδεολογικές κατηγορίες	Θέματα για την κατασκευή των ιδεολογικών κατηγοριών	
	Θετικό πρόσημο	Αρνητικό πρόσημο
<i>Περιβάλλον</i>	Προστασία περιβάλλοντος, οικολογία, πράσινη αντι-ανάπτυξη και πολιτική.	Αντίτροφες αναφορές.
<i>Ευρωσκεπτικισμός</i>	Αρνητικές αναφορές στην Ε.Ε. γενικά και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς.	Θετικές αναφορές στην Ε.Ε. γενικά και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς.
<i>Κοινωνικός Φιλελευθερισμός</i>	Θετικές αναφορές (συμπεριλαμβανομένων υποστήριξης και βοήθειας) για τους ομοφυλόφιλους και τις γυναίκες.	Υπεράσπιση των παραδοσιακών ηθικών αξιών, της θρησκείας, της διατήρησης των οικογενειακών δεσμών, της καταπολέμησης της ανηθικότητας. Αρνητικές αναφορές για ομοφυλόφιλους και γυναίκες.
<i>Οικονομική Ολοκλήρωση</i>	Θετικές αναφορές και υποστήριξη της Ενιαίας Αγοράς και της ενιαίας νομοματικής πολιτικής της Ε.Ε. Υποστήριξη της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού και του ελεύθερου εμπορίου. Υποστήριξη ή αποδοχή των εθνικών συνεισφορών για τη χρηματοδότηση της Ε.Ε. και των πολιτικών της, διατήρηση ή επέκταση των ευρωπαϊκών κονδυλίων για διαρθρωτικές αλλαγές σε υπανάπτυκτες περιοχές.	Αντίτροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη
<i>Οικονομικός Φιλελευθερισμός</i>	Θετικές αναφορές: επιχειρηματικότητα και ελεύθερες αγορές, αναγκαιότητα θέσπισης μέτρων και κινήτρων (εισοδηματικών, φορολογικών) για ίδρυση νέων επιχειρήσεων και ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, ιδιωτικοποιήσεις. Αρνητικές αναφορές: κορπορατισμός, κρατικός έλεγχος της οικονομίας, κοινωνική ιδιοκτησία, κρατική βιομηχανία, εθνικοποιήσεις, έλεγχος των αγορών και μαρξιστική ανάλυση.	Αντίτροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.

Ιδεολογικές κατηγορίες	Θέματα για την κατασκευή των ιδεολογικών κατηγοριών	
	Θετικό πρόσημο	Αρνητικό πρόσημο
<i>Δημοσιονομική Πειθαρχία</i>	Αναγκαιότητα οικονομικής ορθοδοξίας, όπως μείωση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, υποστήριξη ισχυρού νομίσματος. Θετικές αναφορές στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.	Κείνοισανό υπόδειγμα οικονομικής πολιτικής από την πλευρά της ζήτησης και μέτρα για τη μείωση της ύφεσης. Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Μετανάστες/εθνική κουλτούρα</i>	Αρνητικές αναφορές για τους μετανάστες αναγκαιότητα λήψης μέτρων για μείωση της εισροής μεταναστών. Υπεράσπιση της εθνικής ταυτότητας και κουλτούρας.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Νόμος & Τάξη</i>	Ενίσχυση των νόμων, καταπολέμηση της εγκληματικότητας, υποστήριξη κι ενίσχυση της αστυνομίας. Μέτρα κατά της τρομοκρατίας*.	Θετικές αναφορές στη σημασία της προάσπισης των ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων, πολιτικές υπέρ της προστασίας των προσφύγων. Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Κράτος πρόνοιας/ αναδιανομή</i>	Αναγκαιότητα διατήρησης, ενίσχυσης και επέκτασης του κράτους πρόνοιας. Θετικές αναφορές στην ισότητα και στην ίση μεταχείριση όλων των πολιτών και στην προστασία των αδυνάτων. Αναφορά σε ειδικά μέτρα για την επέκταση του κράτους πρόνοιας.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Πολιτική διαφθορά</i>	Αναγκαιότητα καταπολέμησης της διαφθοράς στον πολιτικό και δημόσιο βίο και αντίστοιχων καταχρήσεων.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη.
<i>Εθνική Άμυνα</i>	Αναγκαιότητα διατήρησης και αύξησης των στρατιωτικών δαπανών, εκουγγηροισμού των ενόπλων δυνάμεων της χώρας και βελτίωσης των οπλικών της συστημάτων, αύξηση των δαπανών για οπλισμό και πρόληψη στρατιωτικών.	Αντίστροφες αναφορές σε σχέση με την αριστερή στήλη

* Μόνο στα Ευρωπαϊκά Μανιφέστα του 2004 και 2009.

Οι δέσμες ερωτήσεων του EES 2009 που αφορούν τη διερεύνηση ιδεολογικών στάσεων των ψηφοφόρων, επέτρεψαν τη δημιουργία έξι μεταβλητών που αντιστοιχούν στις έξι από τις ένδεκα ιδεολογικές κατηγορίες που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση του κομματικού λόγου. Παρόλο που η μελέτη ψηφοφόρων πραγματοποιείται με λιγότερες μεταβλητές, το θεματικό εύρος αυτών που χρησιμοποιούμε για την ανάλυση της πολιτικής ζήτησης («νόμος και τάξη», «κοινωνικός φιλελευθερισμός», «μετανάστες/εθνική κουλτούρα», «ευρωσκεπτικισμός», «κράτος πρόνοιας/αναδιανομή» και «οικονομικός φιλελευθερισμός») είναι επαρκές για τη χαρτογράφηση των βασικών χαρακτηριστικών της δομής του ιδεολογικού χώρου.

Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων: πολυδιάστατη κλιμακοποίηση

Η ανάλυση των δεδομένων βασίζεται σε μια μέθοδο στατιστικής ανάλυσης πολυμεταβλητών δεδομένων, η οποία ονομάζεται «μέθοδος της πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» [Multidimensional Scaling-MDS]. Ειδικότερα, για τους ερευνητικούς σκοπούς της μελέτης, επιλέχθηκε ένα από τα είδη αυτής της μεθόδου: η «πολυδιάστατη εκτύλιξη» [Multidimensional Unfolding-MDU].²² Ο όρος «πολυδιάστατη κλιμακοποίηση» χρησιμοποιείται στη στατιστική τόσο υπό μια ευρεία, όσο και στενή έννοια.²³ Υπό την ευρεία έννοια, αναφέρεται σε τεχνικές που παράγουν ένα γράφημα του εικονικού χώρου των αντικειμένων των δεδομένων. Υπό τη στενή έννοια, ο μελετητής έχει τη δυνατότητα να συγκεντρώσει πληροφορίες που αφορούν την ομοιότητα [similarity] ή την ανομοιότητα [dissimilarity] μεταξύ των στοιχείων ενός συνόλου αντικειμένων με βάση ορισμένα μετρήσιμα χαρακτηριστικά τους. Σε αυτή την περίπτωση, από την εφαρμογή της μεθόδου προκύπτουν δεδομένα που θεωρούνται ποσότητες οποιασδήποτε μορφής ομοιότητας ή ανομοιότητας ή ακόμα και ποσότητες που αφορούν μονάδες απόστασης. Στη βιβλιογραφία, οι έννοιες της ομοιότητας και ανομοιότητας συνοψίζονται στη γενικότερη έννοια της εγγύτητας.

Αν και η χρησιμότητα της μεθόδου της πολυδιάστατης κλιμακοποίησης για τη μελέτη του ιδεολογικού χώρου ενδέχεται να μην γίνεται άμεσα προ-

22. Για τη μέθοδο «Multidimensional Scaling», βλ. μεταξύ άλλων τα εγχειρίδια των Τ.Φ. Cox - Μ.Α.Α. Cox, *Multidimensional Scaling*, 2η έκδοση, Chapman and Hall/CRC, Λονδίνο 2000, και Ι. Borg - Ρ. Groenen, *Modern Multidimensional Scaling. Theory and Applications*, 2η έκδοση, Springer, Νέα Υόρκη 2005.

23. Θ. Ι. Κωνσταντινίδης, «Η Μέθοδος της Πολυδιάστατης Κλιμακοποίησης-Εφαρμογές», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΜΠΣ Τμήματος Μαθηματικών ΑΠΘ, 2009, σ. 10.

φράνης, ευελπιστούμε να δείξουμε ότι η εφαρμογή της στο κύριο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης μας είναι δυνατή και συνεπάγεται σημαντικά πλεονεκτήματα.²⁴ Ο σημαντικότερος και προφανής λόγος για την επιλογή της προέρχεται κυρίως από την ευρεία έννοια του όρου. Είναι η «οπτικοποίηση» του ιδεολογικού χώρου. Από την εφαρμογή της μεθόδου [unfolding solutions-«αποτελέσματα εκτύλιξης»] στα δεδομένα του ερευνητικού υλικού που χρησιμοποιούνται στη μελέτη, προκύπτουν –όπως παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα– εύκολα κατανοητές γεωμετρικές (γραφικές) αναπαραστάσεις των αποτελεσμάτων. Ειδικότερα, επιλέχθηκε η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης» γιατί προσφέρει τη δυνατότητα της προβολής ενός εικονικού χώρου όπου βρίσκονται μαζί τα «αντικείμενα» του ερευνητικού μας πεδίου, δηλαδή τα κόμματα ή οι ψηφοφόροι και οι αντίστοιχες ιδεολογικές κατηγορίες. Διευκρινίζεται ότι πρόκειται για έναν «εικονικό» χώρο, εφόσον τα αντικείμενά του (στην προκειμένη περίπτωση, τα κόμματα ή οι ψηφοφόροι και οι ιδεολογικές κατηγορίες) δεν ανήκουν εν γένει σε κάποιο υπαρκτό κοινό γεωμετρικό χώρο. Ως εκ τούτου, κατασκευάζονται γραφήματα εικονικού χώρου και τα αντικείμενα της μελέτης μας καταλαμβάνουν διακεκριμένα σημεία.

Από την εφαρμογή της μεθόδου της «πολυδιάστατης εκτύλιξης», υπό τη στενή έννοια του όρου, προκύπτουν πίνακες εγγύτητας [proximity matrices] που στη μελέτη μας αφορούν αριθμητικές τιμές, οι οποίες υποδεικνύουν την εγγύτητα (μέτρηση αποστάσεων ομοιότητας ή ανομοιότητας-between-sets proximities) μεταξύ κομμάτων (ή ψηφοφόρων) και ιδεολογικών κατηγοριών. Διευκρινίζεται ότι δεν υποδεικνύουν εγγύτητες μεταξύ των αντικειμένων [within-sets proximities]²⁵ – στη δική μας περίπτωση, εγγύτητες μεταξύ κομμάτων και μεταξύ ιδεολογικών κατηγοριών αντιστοίχως. Η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης» εφαρμόζεται καλύτερα όταν τα δεδομένα συνιστούν αποτελέσματα προτιμήσεων (όπως, για παράδειγμα, αποτελέσματα κα-

24. Σημειώνεται ότι η μέθοδος της «πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» αποτελεί μία από τις κυριότερες και αναπτυσσόμενες τα τελευταία χρόνια μεθοδολογίες και έχει γίνει δημοφιλής σε αρκετές επιστημονικές ειδικότητες – ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους, οικονομολόγους και ερευνητές αγοράς, εκπαιδευτικούς, βιοχημικούς, γενετιστές (βλ. στο ίδιο, σ. 12). Στον χώρο της πολιτικής επιστήμης, η μέθοδος εφαρμόστηκε κυρίως στο προαναφερθέν ερευνητικό πρόγραμμα υπό τον επιστημονικό συντονισμό του Kriesi. Επισημαίνεται ότι είχε εφαρμοστεί και ωρύτερα, από τον W. Van der Brug, «Voters' perceptions and party dynamics», *Party Politics*, τόμ. 5, τχ. 2, 1999, σ. 147-169, χωρίς όμως να απεικονίζονται στον ίδιο διδιάστατο χώρο τα αντικείμενα της μελέτης, γεγονός που δυσχεραίνει την ανάλυση.

25. Βλ. I. Borg - P. Groenen, *Modern Multidimensional Scaling. Theory and Applications*, ό.π., σ. 293.

τόπιν σχετικής κατάταξης) διαφορετικών υποκειμένων (πολιτικών κομμάτων ή ψηφοφόρων) για μια σειρά από αντικείμενα προτίμησης (ιδεολογικές κατηγορίες).²⁶ Αυτή η παρατήρηση συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τους μεθοδολογικούς στόχους της μελέτης και, ουσιαστικά, διευκόλυνε την εφαρμογή της μεθόδου στη σκιαγράφηση του ιδεολογικού χώρου.

Ειδικότερα, επί τη βάση του αθροίσματος που συγκέντρωσε κάθε μία από τις ιδεολογικές κατηγορίες, ιεραρχήθηκαν για κάθε κόμμα ξεχωριστά, ώστε να προσδιοριστούν οι αρχικές αστάθμιστες εγγύτητες ανάμεσα στα κόμματα και στις ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, με στόχο τη διερεύνηση της έντασης και σημαντικότητας της σχέσης, μετρήθηκε και η συνολική σημασία (συχνότητα του συνόλου των αναφορών για κάθε ιδεολογική κατηγορία ανά κόμμα) ως στάθμιση και, τελικώς, σε αυτά τα δεδομένα εφαρμόστηκε η μέθοδος της «πολυδιάστατης εκτύλιξης».²⁷

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η διάσταση στην οποία απεικονίζονται τα δεδομένα δεν ήταν *a priori* γνωστή. Όπως θα γίνει εμφανές και στην επόμενη ενότητα των αποτελεσμάτων, ως κατάλληλη για όλα τα γραφήματα προέκυψε η διοδιάστατη απεικόνιση. Για κάθε αποτέλεσμα «εκτύλιξης» εφαρμόστηκε διαφορετικός αριθμός διαστάσεων και η τελική επιλογή ελέγχθηκε βάσει του δείκτη της μη προσαρμογής της λύσης [*badness-of-fit values* ή «σφάλμα» *Kruskal's Stress*].

5. ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΨΗΦΟΦΟΡΩΝ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της διερεύνησης των ιδεολογικών προτιμήσεων και προτεραιοτήτων των πολιτικών κομμάτων και

26. Στο ίδιο, σ. 293.

27. Διευκρινίζονται τα ακόλουθα ως προς την εφαρμογή της τεχνικής: κάθε μία από τις ιδεολογικές κατηγορίες σχηματίζεται από την αφαίρεση του συνόλου των ζητημάτων με αρνητική σήμανση από τα αντίστοιχα με θετική. Αυτά τα αποτελέσματα για κάθε κόμμα ξεχωριστά και για κάθε μία ιδεολογική κατηγορία ιεραρχούνται από το 1 έως και το 11, υποδηλώνοντας τη μέγιστη «ομοιότητα» (1) μέχρι και τη μέγιστη «ανομοιότητα» (11). Εν συνεχεία, χρησιμοποιούνται και οι σταθμίσεις οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στην ανάλυση και αντιπροσωπεύουν τη συχνότητα του συνόλου των αναφορών που επιλέχθηκαν για κάθε μία ιδεολογική κατηγορία ανά πολιτικό κόμμα. Οι τελικές αποστάσεις προσδιορίζονται με βάση αυτές τις σταθμίσεις, διασφαλίζοντας μεγαλύτερη εγκυρότητα και αξιοπιστία στα τελικά αποτελέσματα που παρουσιάζονται στα γραφήματα.

του εκλογικού σώματος κατά την τελευταία δεκαετία. Σε ό,τι αφορά την απεικόνιση του ιδεολογικού χώρου που προκύπτει από την ανάλυση κομματικού λόγου, υπογραμμίζεται ότι, για λόγους παρουσίασης, έγινε περιστροφή των διαστάσεων γραφημάτων, ακολουθώντας τον εξής κανόνα: ο οικονομικός άξονας είναι πάντα ο οριζόντιος (εκκινώντας από αριστερά προς τα δεξιά: από το «κράτος πρόνοιας/αναδιανομή» προς τον «οικονομικό φιλελευθερισμό»). Ταυτόχρονα, ακολουθώντας τη στρατηγική του Kriesi και των συνεργατών του, σχεδιάστηκε και ένας δεύτερος κάθετος άξονας σε κάθε γράφημα, ο οποίος προκύπτει από την ένωση εκείνων των ιδεολογικών κατηγοριών οι οποίες ουσιαστικά «ευθύνονται» για τη διασπορά των κομμάτων. Με άλλα λόγια, από όλες τις πιθανές νοτιές γραμμές που μπορούν να σχηματιστούν μεταξύ των ιδεολογικών κατηγοριών, εκτός των οικονομικών, επιλέχθηκε εκείνη που ευθυγραμμίζεται καλύτερα με τον νοτιό άξονα διασποράς των κομμάτων. Οι ιδεολογικές κατηγορίες που σχηματίζουν τον δεύτερο άξονα διαφοροποιούνται από αναμέτρηση σε αναμέτρηση, όπως αντίστοιχα και ο βαθμός της συσχέτισης μεταξύ των δύο αξόνων. Σε αυτό το σημείο, υπενθυμίζεται ότι οι αποστάσεις ανάμεσα στα κόμματα και στις ιδεολογικές κατηγορίες αποτελούν *σχετικές αποστάσεις*. Για παράδειγμα μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ένα κόμμα υιοθετεί κοινωνικά φιλελεύθερες θέσεις, μόνο αν το σημείο που τοποθετείται στο γράφημα είναι πολύ κοντά σε αυτή την κατηγορία και όχι απαραίτητα επειδή βρίσκεται στο άνω μέρος της γραφικής απεικόνισης.²⁸

α. Κόμματα (1999-2009)

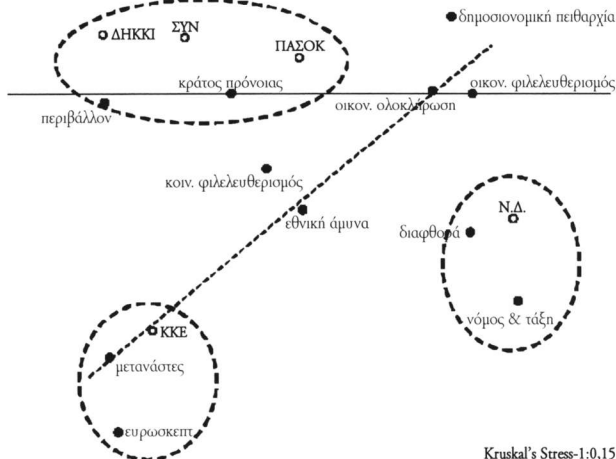
Το πρώτο βασικό εύρημα είναι ότι ο ελληνικός ιδεολογικός χώρος, όπως διαμορφώνεται από την εκφορά κομματικού πολιτικού λόγου, παρουσιάζει τάσεις συμμόρφωσης με τη γενικότερη υπόθεση της διαστάσιμης δόμησης. Οι τιμές σφάλματος stress σε όλες τις «λύσεις» δύο διαστάσεων είναι μικρότερες του 0,20, εμφανίζουν δηλαδή αποδεκτές τιμές προσαρμογής. Η αύξηση του αριθμού διαστάσεων σε τρεις, σε όλες τις περιπτώσεις, βελτιώνει ελάχιστα (έως καθόλου) τον δείκτη προσαρμογής των λύσεων. Ξεκινώντας από τις Ευρωεκλογές του 1999, παρατηρείται μια σχετική διασπορά των κομμάτων στον οριζόντιο οικονομικό άξονα, με τη Ν.Δ. να είναι το μοναδικό κόμμα που εμφανίζει μια σχετική εγγύτητα σε οικονομικά δεξιόστροφες θέσεις, δηλαδή προς τον

28. M. Dolezal, «The design of the study: the distinguishing characteristics of our approach», στο H. Kriesi - E. Grande - R. Lachat - M. Dolezal - S. Bornschier - T. Frey, *West European Politics in the Age of Globalization*, ό.π., σ. 73.

οικονομικό φιλελευθερισμό. Η πιο αποδοτική χάραξη του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα φαίνεται να είναι ανάμεσα στην «οικονομική ολοκλήρωση» και στις κατηγορίες «μετανάστες/εθνική κουλτούρα» ή «ευρωσκεπτικισμός» που δικαιολογείται από την εγγύτητα του ΚΚΕ σε αυτές τις δύο ιδεολογικές κατηγορίες. Η επιλογή χάραξης του συγκεκριμένου άξονα οδηγεί σε δύο συμπεράσματα: πρώτον, ο βαθμός συσχέτισης μεταξύ του οικονομικού και κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα παρουσιάζεται αρκετά υψηλός και, δεύτερον, στην Ελλάδα ήδη από το 1999 η υπόθεση του Κγiesi και των συνεργατών του περί νοηματοδότησης του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα επί τη βάση του άξονα «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» φαίνεται να επαληθεύεται σε μεγάλο βαθμό. Από την άλλη, το τριπολικό μοντέλο του Κγiesi παρουσιάζεται για την ελληνική περίπτωση των Ευρωεκλογών του 1999 αντεστραμμένο. Ο άξονας «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» δεν δημιουργεί ρήγμα στο οικονομικά δεξιόστροφο κομμάτι του κομματικού συστήματος αλλά, αντίθετα, στο οικονομικά αριστε-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 1999

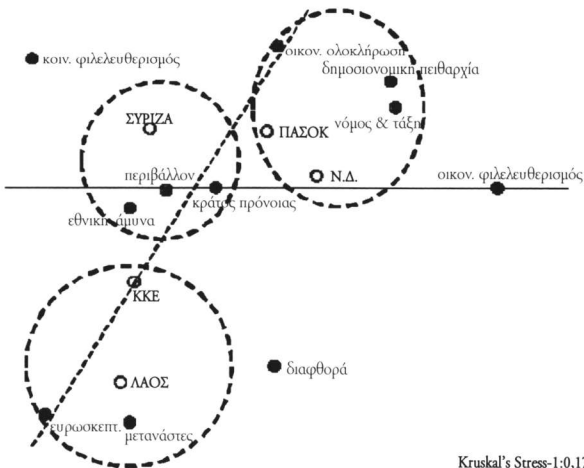

ρόστροφο. Προφανώς, σημαντικό ρόλο παίζει η εθνικιστική στροφή του ΚΚΕ που συντελέστηκε κατά τη δεκαετία του 1990. Επίσης, από τη γραφική απεικόνιση των προτιμήσεων πολιτικής των κομμάτων στις Ευρωεκλογές του 1999 –μια αναμέτρηση που στηρίχθηκε σε έντονα δημοψφισματικό και παλωτικό χαρακτήρα–, επιβεβαιώνονται βασικά χαρακτηριστικά της προεκλογικής εκστρατείας. Το κυβερνών κόμμα, με κεντρικά συνθήματα «Πρώτα η Ελλάδα», «Ισχυρή Οικονομία, Ισχυρή Ελλάδα» στηρίχθηκε σχεδόν αποκλειστικά σε διακυβεύματα που άπτονταν της συμμετοχής της χώρας στην ΟΝΕ, ενώ η Ν.Δ., με κεντρικό σύνθημα «Νέο Ξεκίνημα», επικεντρώθηκε σε εσωτερικά διακυβεύματα και κυρίως σε θέματα εγκληματικότητας και διαφθοράς.

Ενδιαφέροντα ευρήματα και συμπεράσματα αναδεικνύονται και από τη γραφική απεικόνιση της εκφοράς του κομματικού πολιτικού λόγου στις Ευρωεκλογές του 2004. Το πρώτο και βασικό είναι ότι διατηρείται και σε αυτή την αναμέτρηση η νοσηματοδότηση του κοινωνικο-πολιτισμικού άξονα επί τη

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2004

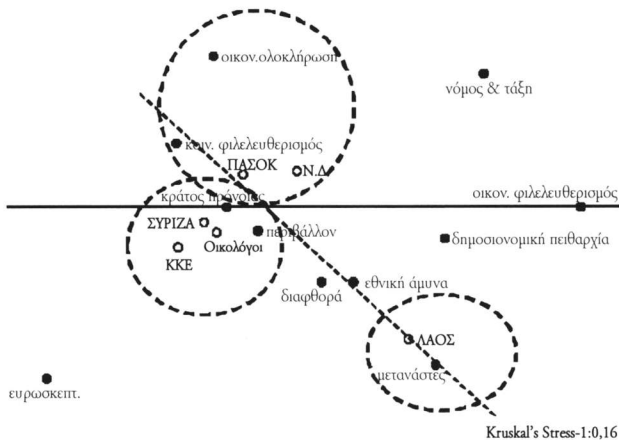

βάσει της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης». Ο κοινωνικο-πολιτισμικός άξονας συγκροτείται και πάλι ανάμεσα στην «οικονομική ολοκλήρωση» και στις κατηγορίες «μετανάστες/εθνική κουλτούρα» και «ευρωσκεπτικισμός» και, αυτή τη φορά, δικαιολογείται από την εγγύτητα τόσο του ΚΚΕ όσο και του ΛΑΟΣ σε αυτές τις δύο ιδεολογικές κατηγορίες. Παράλληλα, η δυναμική εμφάνιση ενός εθνικολαϊκιστικού κόμματος δεν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη δομή του ιδεολογικού χώρου. Ο προγραμματικός λόγος του ΛΑΟΣ παρουσιάζει σε αυτές τις εκλογές πολλές ομοιότητες με τον αντίστοιχο του ΚΚΕ. Με άλλα λόγια, παρατηρείται και πάλι ότι ο ελληνικός ιδεολογικός χώρος διατηρεί τη δομή του αντεστραμμένου τριπολικού μοντέλου. Διαπιστώνεται επίσης ότι ο ΣΥΡΙΖΑ είναι το μοναδικό κόμμα που υιοθετεί τάσεις εγγύτερες προς ένα οικονομικά αριστερότροφο και κοινωνικο-πολιτισμικά φιλελεύθερο ιδεολογικό προφίλ. Το ΠΑΣΟΚ μαζί με τη Ν.Δ., υιοθετώντας ένα σχετικά κεντρώο ιδεολογικό προφίλ και τοποθετούμενοι ξεκάθαρα υπέρ της ολοκλήρωσης, αποτελούν τα πιο οικονομικά φιλελεύθερα κόμματα, επιβεβαιώνοντας για μία ακόμη φορά τον συνολικά αριστερότροφο λόγο σε οικονομικά ζητήματα του κομματικού συστήματος στην Ελλάδα. Έχει ενδιαφέρον ότι η θέση που λαμβάνει η Ν.Δ. σε αυτή την απεικόνιση επιβεβαιώνει ουσιαστικά το κύριο σύνθημά της στη συγκεκριμένη αναμέτρηση το οποίο στηρίχθηκε στην εναλλαγή των λέξεων «εισόδημα-απασχόληση-κοινωνική αλληλεγγύη». Ενδεχομένως, αυτή η σύμπλευση των δύο μεγάλων κομμάτων να συνδέεται και με τον ήπιο τόνο που προσέδωσαν στην ευρωπαϊκή αναμέτρηση. Επίσης, από τη γραφική απεικόνιση επιβεβαιώνεται ότι τα δύο μεγάλα κόμματα επέλεξαν η προεκλογική τους εκστρατεία να στηριχθεί σε μη ιδεολογικά φορτισμένα θέματα, όπως το περιβάλλον και οι κοινωνικές παροχές.

Στις τελευταίες Ευρωεκλογές ο ιδεολογικός χώρος στην Ελλάδα παρουσιάζει επίσης μια τριπολική δομή η οποία, αυτή τη φορά, προσιδιάζει στο σχήμα του Κγiεs1. Το ΛΑΟΣ αρχίζει να εμφανίζει πιο καθαρά χαρακτηριστικά ενός εθνικολαϊκιστικού κόμματος, εκφέροντας πολιτικό λόγο που συνδυάζει αντιμεταναστευτική θεματολογία με μια σχετικά πιο φιλελεύθερη οικονομικά ρητορική. Ο κάθετος άξονας εξακολουθεί να νοηματοδοτείται επί τη βάση της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» (σε συνδυασμό με τον κλασικό άξονα κοινωνικού φιλελευθερισμού-συντηρητισμού), αλλά λόγω της θέσης του ΛΑΟΣ η συσχέτιση μεταξύ του οριζόντιου και του κάθετου άξονα έχει αυξηθεί. Σε αυτές τις εκλογές, το ΚΚΕ προσεγγίζει τον ΣΥΡΙΖΑ και τους Οικολόγους και ως εκ τούτου τοποθετείται στον αριστερό φιλελεύθερο χώρο, αν και εξακολουθεί και παραμένει το πλέον ευρωσκεπτικιστικό κόμμα στην Ελλάδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Κομματικός λόγος Ευρωεκλογές 2009

Για μία ακόμα φορά, οι κρατικές παροχές και το περιβάλλον αποτελούν θέματα κοινής αποδοχής [valance issues], τάση που δείχνει να ενισχύεται από την εμφάνιση για πρώτη φορά του κόμματος των Οικολόγων. Επίσης, ανάλογες τάσεις παρουσιάζει για πρώτη φορά και το θέμα της διαφθοράς, αλλά κυρίως για τα μικρότερα κόμματα. Το ΠΑΣΟΚ και η Ν.Δ. διατηρούν την ίδια θέση στον ιδεολογικό χώρο, δηλαδή αυτή των οικονομικά κεντρικών κομμάτων, παρόλο που οι Ευρωεκλογές του 2009 διεξήχθησαν στη σκιά της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, προτού ωστόσο αυτή μετατραπεί σε κρίση κρατικού χρέους της οποίας το επίκεντρο θα αποτελέσει η Ελλάδα.

β. Ψηφοφόροι (2009)

Η παραγοντική ανάλυση των έξι μεταβλητών που προέρχονται από το EES 2009 –χρησιμοποιώντας την ανάλυση κυρίων συνιστωσών [principal components analysis] ως μέθοδο εξαγωγής– επιβεβαιώνει την υπόθεση περί διοδιά-

στατου ιδεολογικού χώρου, αναδεικνύοντας δύο στατιστικά σημαντικούς παράγοντες. Ο ένας συγκροτείται από τις κατηγορίες «νόμος και τάξη», «κοινωνικός φιλελευθερισμός» και «μετανάστες/εθνική κουλτούρα» και προφανώς αντιπροσωπεύει τον κάθετο κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα. Ο άλλος αποτελείται από τις δύο οικονομικές κατηγορίες, όπως ήταν αναμενόμενο, μαζί με την κατηγορία του ευρωσκεπτικισμού που σημαίνει ότι, τουλάχιστον για τις Ευρωεκλογές του 2009, οι προτιμήσεις του εκλογικού σώματος υπέρ ή κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και των ευρωπαϊκών θεσμών ευθυγραμμίζονταν με τις προτιμήσεις τους στον κλασικό οικονομικό άξονα Αριστεράς-Δεξιάς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Παραγοντική Ανάλυση Δεικτών Ιδεολογικού Προσανατολισμού

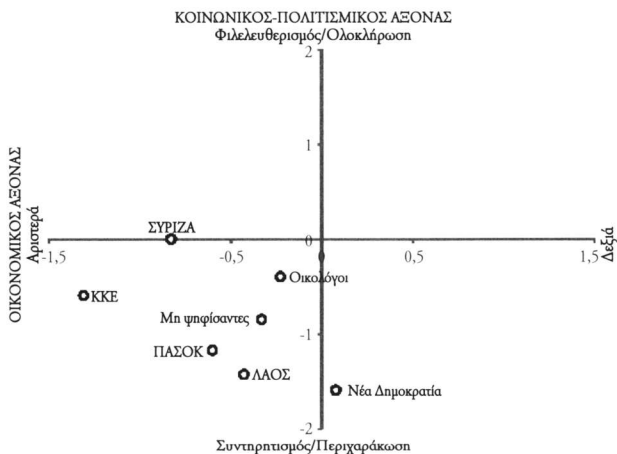
Ιδεολογικός δείκτης	Παράγοντας	
	Οικονομικός άξονας	Κοινωνικός-πολιτισμικός άξονας
Κράτος πρόνοιας/Αναδιανομή	0,66	0,25
Οικονομικός Φιλελευθερισμός	-0,65	0,27
Ευρωσκεπτικισμός	0,60	-0,09
Κοινωνικός Φιλελευθερισμός	0,06	-0,71
Νόμος & Τάξη	0,17	0,78
Μετανάστες/Εθνική κουλτούρα	-0,04	0,80
% διασποράς	19,9	32,3

Σημείωση: Χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση κυρίων συνιστωσών [principal components analysis] ως μέθοδος εξαγωγής. Δεδομένα EES (2009, European Parliament Election Study 2009, Volter Study, Advance Release, 7/4/2010 (www.piredeu.eu)).

Κοιτώντας τις θέσεις των ψηφοφόρων στο δισδιάστατο γράφημα που έχουν υπολογιστεί με βάση τις μέσες τιμές των ψηφοφόρων των κομμάτων επάνω στους δύο άξονες, το πρώτο στοιχείο που κεντρίζει την προσοχή αφορά την τοποθέτηση του συνόλου σχεδόν των ψηφοφόρων στο κάτω αριστερά τεταρτημόριο του γραφήματος, επιβεβαιώνοντας ευρήματα προηγούμενων μελετών σχετικά με τις αριστερόστροφες οικονομικά και κοινωνικά συντηρητικές τάσεις του ελληνικού εκλογικού σώματος. Πέρα από αυτή την παρατήρηση, οι σχετικές αποστάσεις μεταξύ των ψηφοφόρων των κομμάτων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τις αντίστοιχες των πολιτικών κομμάτων κατά την

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

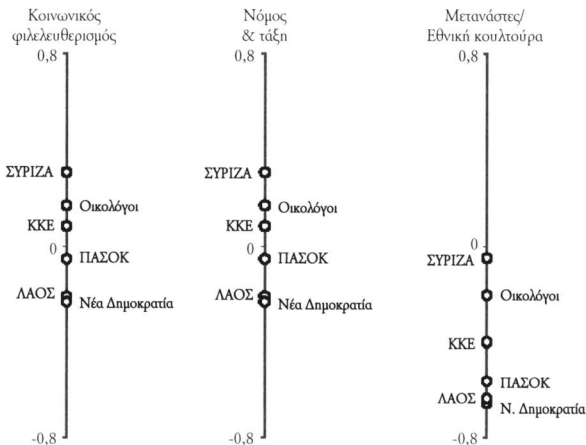
Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Ευρωεκλογές 2009

περίοδο των Ευρωεκλογών του 2009. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις αφορούν την τοποθέτηση των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων πάνω στον κοινωνικο-πολιτισμικό άξονα, οι οποίοι παρουσιάζουν στην ουσία ένα πιο συντηρητικό προφίλ σε σύγκριση με τον προγραμματικό λόγο των κομμάτων τους.

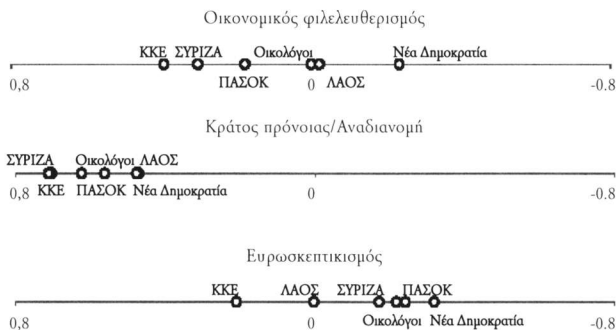
Ιδιαίτερα οι ψηφοφόροι της Ν.Δ. υιοθετούν τις πλέον συντηρητικές θέσεις και στις τρεις κατηγορίες από τις οποίες ορίζεται ο κοινωνικο-πολιτισμικός άξονας. Η διάταξη των ψηφοφόρων των κομμάτων παρουσιάζεται ίδια και στις τρεις κατηγορίες. Οι ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ αποτελούν σταθερά το πιο φιλελεύθερο μέρος του εκλογικού σώματος, ακολουθούμενοι κατά σειρά από τους Οικολόγους, το ΚΚΕ, το ΠΑΣΟΚ και το ΛΑΟΣ και τη Ν.Δ., με τους ψηφοφόρους των δύο τελευταίων να υιοθετούν κατά μέσο όρο περίπου ταυτόσημες θέσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεγαλύτερη ευθύνη για την μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς το κάτω μέρος του άξονα μπορεί να αποδοθεί στην κατηγορία των στάσεων προς τους μετανάστες και την ανάγκη προστασίας της εθνικής κουλτούρας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: Κοινωνικός-Πολιτισμικός Άξονας

Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των θέσεων των ψηφοφόρων στον οριζόντιο άξονα επιβεβαιώνεται και εδώ η λειτουργία της κατηγορίας «κράτος πρόνοιας/αναδιανομή» ως σύνολο θέσεων ευρείας αποδοχής. Αυτή η κατηγορία προφανώς ευθύνεται κατά τον μεγαλύτερο βαθμό για τη μετατόπιση του εκλογικού σώματος στο αριστερό μέρος του ιδεολογικού φάσματος. Σε ό,τι αφορά τις άλλες δύο κατηγορίες, οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ψηφοφόρων όλων των κομμάτων είναι ως έναν βαθμό αναμενόμενες και σε αντιστοιχία με τις διαφοροποιήσεις του προγραμματικού λόγου των κομμάτων στις Ευρωεκλογές του 2009. Από τη μία πλευρά, οι στάσεις των ψηφοφόρων των δύο μεγάλων κομμάτων συμβαδίζουν με τη φιλοευρωπαϊκή ρητορική των κομμάτων εξουσίας και, από την άλλη πλευρά, οι συνεπείς αντιευρωπαϊκές και οικονομικά αριστερόστροφες στάσεις των ψηφοφόρων του ΚΚΕ έχουν παίξει έναν μάλλον σημαντικό ρόλο στην ευθυγράμμιση της κατηγορίας του ευρωσκεπτικισμού με τις δύο οικονομικές κατηγορίες.

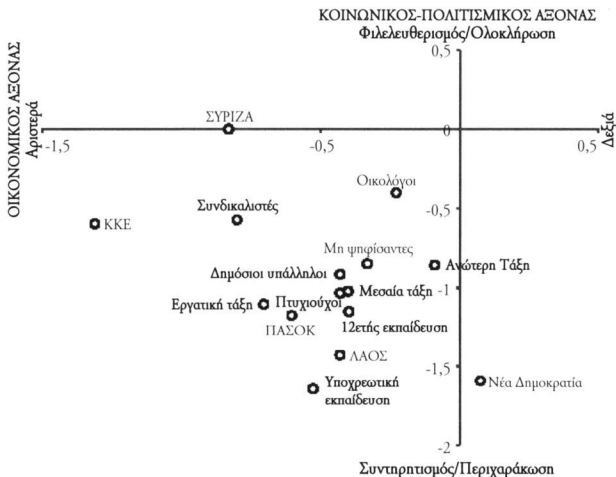
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: Οικονομικός Άξονας

Τέλος, μαζί με τη γραφική απεικόνιση των τοποθετήσεων των ψηφοφόρων των κομμάτων επιχειρήθηκε ο εντοπισμός στον ιδεολογικό χώρο συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων όσο και ομάδων με βάση δημογραφικά χαρακτηριστικά. Χρησιμοποιήθηκαν αφενός τα κριτήρια της ταύτισης με συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, η απασχόληση στον δημόσιο τομέα και η συμμετοχή σε κάποια συνδικαλιστική οργάνωση και, αφετέρου, το επίπεδο εκπαίδευσης. Το πρώτο στοιχείο που μπορεί να διαπιστωθεί από τη σχετική διάταξη των τοποθετήσεων είναι ότι η κατεύθυνση των διαφοροποιήσεων είναι λίγο ως πολύ αναμενόμενη. Για παράδειγμα, οι ερωτώμενοι που ταυτίζονται με την ανώτερη τάξη υιοθετούν πιο οικονομικά φιλελεύθερες τάσεις σε σχέση με τα μέλη της μεσαίας τάξης και, φυσικά, ακόμα περισσότερο, σε σχέση με τα μέλη της εργατικής τάξης. Επίσης, οι ερωτώμενοι που είναι πτυχιούχοι πανεπιστημίου εμφανίζονται ως πιο κοινωνικά φιλελεύθεροι και ανεκτικοί σε σχέση με τους απόφοιτους λυκείου και ακόμα περισσότερο, σε σχέση με αυτούς που έχουν ολοκληρώσει μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση. Το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα είναι ότι η διαφοροποίηση με βάση την κομματική επιλογή εμφανίζεται σαφώς ισχυρότερη από ό,τι όταν λαμβάνονται ως κριτήριο κατηγοριοποίησης κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά. Αναμενόμενη εξαίρεση εδώ αποτελούν τα μέλη συνδικαλιστικών οργα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8

Ιδεολογικός χώρος Ψηφοφόροι-Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά
Ευρωεκλογές 2009

νώσεων, τα οποία σαφώς παρουσιάζουν διακριτές ιδεολογικές τάσεις σε σχέση με τον μέσο όρο του εκλογικού σώματος, καθώς οι συνδικαλισμένοι εργαζόμενοι αποτελούν μια σαφώς πιο προσδιορισμένη και προσανατολισμένη κοινωνικο-οικονομική ομάδα. Το συμπέρασμα, λοιπόν, είναι ότι το 2009 η συσχέτιση μεταξύ κομματικής επιλογής και ιδεολογικών στάσεων εμφανίζεται ξεκάθαρα ισχυρότερη από την αντίστοιχη συσχέτιση μεταξύ κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών και ιδεολογικών στάσεων.

6. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Χρησιμοποιώντας τα ευρωπαϊκά μανιφέστα των ελληνικών κομμάτων και εφαρμόζοντας τη μέθοδο της «πολυδιάστατης κλιμακοποίησης» μελετήθηκαν

οι ιδεολογικές προτιμήσεις και προτεραιότητες από την πλευρά της «πολιτικής προσφοράς» την τελευταία δεκαετία. Συμπληρωματικά, διερευνήθηκε και η πλευρά της «πολιτικής ζήτησης», με την ανάλυση των προτιμήσεων πολιτικής του εκλογικού σώματος των Ευρωεκλογών του 2009. Από τη χαρτογράφηση του ελληνικού ιδεολογικού χώρου διαπιστώνεται ως έναν βαθμό μια τάση σύγκλισης με τα προαναφερθέντα ευρήματα συγκριτικών μελετών που εστιάζουν στα πολιτικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης.

Υπάρχουν, πάντως, κάποιες ενδιαφέρουσες αποκλίσεις οι οποίες αναδεικνύουν ορισμένες ιδιαίτερες πτυχές του πολιτικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, και στις τρεις αναμετρήσεις που εξετάστηκαν, είναι εμφανής η τριπολική δόμηση του κομματικού ανταγωνισμού. Αυτό το σχήμα ουσιαστικά οφείλεται στην επαλήθευση και στην ελληνική περίπτωση της επιρροής του δίπολου «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης». Ωστόσο, εντοπίζεται η ειδοποιός διαφορά της αντεστραμμένης δόμησης για το 1999 και το 2004. Συγκεκριμένα, η επιρροή της αντιπαράθεσης «ολοκλήρωσης-περιχαράκωσης» οδηγεί στην κατάτμηση του αριστερού άκρου του ιδεολογικού φάσματος (αντί για την κατάτμηση του δεξιού, όπως αναφέρεται στο μοντέλο του Kriesi και των συνεργατών του). Προφανής λόγος αυτής της διαφοροποίησης είναι η ύπαρξη ενός παραδοσιακού κομμουνιστικού κόμματος που υιοθέτησε έναν εθνοκεντρικό προσανατολισμό κατά τη δεκαετία του 1990. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, μόνο το 2009 η τριπολική δομή του ελληνικού κομματικού ανταγωνισμού συνάδει με την αντίστοιχη που αναφέρεται στο μοντέλο του Kriesi και των συνεργατών του. Επιπλέον, για την περίπτωση της Ελλάδας θα πρέπει να προστεθεί η ιδιαίτερη δυναμική που φαίνεται να λαμβάνει σε αυτό το δίπολο το θέμα των μεταναστών και της διατήρησης της εθνικής κουλτούρας.

Ένα άλλο βασικό διακριτό και κοινό χαρακτηριστικό, τόσο από τη διερεύνηση του προγραμματικού λόγου και των τριών Ευρωεκλογών όσο και από τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων, είναι ο αριστερόστροφος οικονομικός κομματικός λόγος και οι αντίστοιχες στάσεις του εκλογικού σώματος το 2009. Τα δεδομένα δεν μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα για τη δυναμική συσχέτισης μεταξύ του κομματικού λόγου και των ιδεολογικών προτιμήσεων των ψηφοφόρων, αν και εξηγήσεις για τις διάχυτες προτιμήσεις υπέρ ενός πατερναλιστικού τύπου κρατικισμού έχουν επανειλημμένα διατυπωθεί σε μελέτες διερεύνησης της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας.²⁹

29. Βλ., μεταξύ άλλων, Ν. Διαμαντούρος, *Πολιτομικός Διυισμός και Πολιτικά Αλλαγί*

Σε ό,τι αφορά τη μελέτη των ψηφοφόρων, ένα άλλο βασικό συμπέρασμα είναι η μεγαλύτερη συσχέτιση μεταξύ κομματικής επιλογής και ιδεολογικών στάσεων σε σύγκριση με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά και ιδεολογικές στάσεις. Αυτό το εύρημα μπορεί να ερμηνευτεί ως μία ακόμη ένδειξη της απουσίας πλήρων διαιρετικών τομών με την έννοια του «κλεισίματος» κοινωνικών σχέσεων.³⁰ Αντιθέτως, στην Ελλάδα οι ευθυγραμμίσεις –στον βαθμό που υπάρχουν– μεταξύ των τριών επιπέδων (δομικό-ιδεολογικό-θεσμικό) παρατηρούνται κυρίως μεταξύ του ιδεολογικού και του θεσμικού επιπέδου, μαζί με μία σχετική απαγκίστρωση τόσο των ιδεολογικών προσανατολισμών όσο και των κομματικών/παραταξιακών προτιμήσεων από το δομικό επίπεδο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά κλασικές κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις.

στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000· Χρ. Λυριντζής, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», στο Χρ. Λυριντζής - Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80: Εξελίξεις και Προοπτικές του Πολιτικού Συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σ. 44-69, και Ν. Δεμερτζής, «Η ελληνική πολιτική κουλτούρα τη δεκαετία του '80», στο *ίδιο*, σ. 70-96.

30. Βλ. S. Bartolini - P. Mair, *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885-1985*, ό.π., σ. 215-216.